

• DISKUSIA •

JURAJ ŠUCH

Vyrovnávanie sa s minulosťou - výzva a večné bremeno historika

The author of the article connects the process of alignment with the problem of rewriting history. From the point of view of representatives of the realist view (G. Elton, M. Mandelbaum) professional work of historians will result in the creation of one picture of the past. The representatives of the constructionist view of history (H. White, F. Ankersmit) emphasize literal and construction features of writing narrative history which result in permanently rewriting history and the creation of plurality historical narratives. The author points out the relevance of the theoretical and ideological dimension of historical narration, which is mentioned in Jerzy Topolski's understanding of the structure of historical narrative. He assumes that the legitimacy of a historian's image of the past depends on his/her success in forming historical knowledge with update and value saturated (ideological) perspective.

Key words: rewriting history; historical thought; image of the past; ideology; historical narrative

Predpokladom vyrovnávania sa s minulosťou je existencia historického poznania. Osobité postavenie historických prác v spojitosti s tvorbou historického poznania sa zvyrazňuje od 19. storočia. V tomto období sa história intenzívne formuje ako vedná disciplína. Čoraz exaktnejšie výskumné metódy mali historikom pomôcť napĺňať hlavný zámer ich práce, ktorý sa v princípe zhoduje so známou Rankeho tézou o historikovom odkrývaní a predstavovaní toho, „ako to vlastne bolo“ (*wie es eigentlich gewesen*). S intuitívnou predstavou o historických prácach, ktoré podávajú korešpondujúci (modelujúci) obraz reality, sa viažu viaceré otázky a problémy. Relevantnosť týchto problémov v spojitosti s historickým poznaním sa viaže na charakteristiku historického myslenia ako základného východiska na vytváranie historického obrazu minulosti. Model historického myslenia Jörna Rüsen je tvorený piatimi konštitutívnymi faktormi (princípami), ktoré participujú na koncipovaní určitého historického zmyslu.¹ Vzhľadom na spoločný formujúci vplyv týchto faktorov v rámci historického myslenia je zreteľná prepojenosť nášho praktického života s teoretickým (historickým) poznaním. Práve touto vzájomnou súvislosťou

¹ V tomto modeli je uvedených päť princípov (faktorov): (1) *koncepty* (teórie, perspektívy, kategórie), (2) *metódy* spracovávania skúseností minulosti, (3) *formy* reprezentácie, (4) *záujmy* a (5) *funkcie* kultúrnej orientácie. Podľa tohto modelu sú (2) *metódy* spracovávania skúseností minulosti na jeho „najvyššej“ úrovni teoretickej reflexie a (1) *koncepty* s (3) *formami* reprezentácie sú na „prechodnej“ úrovni predstavujúcej pragmatickú reflexiu. Faktory (4) *záujmov* a (5) *funkcie* kultúrnej orientácie sú na „najnižšej“ úrovni praktického života (Rüsen, 2005: 133 – 135).

medzi meniacou sa historickou (teoretickou) a praktickou dimenziou historického myslenia sa pokúsil Rüsén zdôvodniť prepisovanie minulosti samotnými historikmi (Rüsén, 2005: 135). Z nášho pohľadu neustále prepisovanie minulosti historikmi predstavuje *najviditeľnejší prejav procesu vyrovnávania sa s minulosťou* v komunite historikov. V našom príspevku sa pokúsime priblížiť rôzne pohľady na fenomén prepisovania minulosti a poukážeme na pretrvávajúcu pluralitu historických zobrazení minulosti vo vybraných koncepciách anglosaských historikov a filozofov v druhej polovici 20. storočia. V spojitosti s nimi zdôrazníme kľúčový význam teórie (často identifikovanej aj v podobe „zjednocujúcej“ zápletky), ktorá je zviazaná s ideovým (ideologickým) nasycovaním historických obrazov minulosti. Výzvy k vyrovnávaniu sa s minulosťou sú výzvami na vytváranie nových naratívnych obrazov minulosti (v rámci prirodzeného procesu historického prepisovania minulosti), ktoré by mali byť v užšej zhode s predstavami o „správnom“ vývoji spoločnosti.

Vzhľadom na spôsob riešenia problému prepisovania histórie zaujímajú krajinú (naivne realistickú) pozíciu názory Geoffryho Eltona. Jeho pozícia je názorovo najbližšie k predstave o historickom texte, podľa ktorého historikom podávaný „model“ priebehu udalostí priamo korešponduje s historickou realitou. Vo svojich prácach Elton zdôrazňoval význam profesionálneho prístupu historika k jeho výskumu, s ktorým spájal predpoklad odhalenia „trvalej“ a „nemennej pravdy“ o minulosti. Vzájomné diskusie medzi historikmi z jeho pohľadu viedli ku konštantnému narastaniu (správneho) historického poznania, pričom sa mala potvrdzovať „*existencia skutočnej pravdy, a nie prevaha individuálnych a ľubovoľných postojov*“ (Elton, 1967, s. 61). Historik mal dosahovať pravdu o minulosti prostredníctvom uplatnenia tzv. *historickej metódy*.² Eltonovo poukazovanie na možnosti historikov odhaľovať vzájomne kompatibilné a konvergujúce pravdy o minulosti (na základe jeho profesionálneho odkrytia perspektívy dejinných aktérov) je avšak v kontraste s výsledkom prác historikov. Texty historikov často podávajú recipientom vzájomne nekompatibilné naratívne predstavy o minulosti. I keď sa v polemikách historikov objavujú skôr nejasne vymedzované pochybnosti o „profesionalite“ oponentov, tak ich ideová (alebo ideologická) orientácia je jasne identifikovateľná.

Elton videl hlavné dôvody vzniku rôznych historických podôb historickej reality v náklonnosti historikov uplatňovať teórie (filozofické, sociálnovedné a lingvistické). Tieto, podľa neho nevhodné teórie riadia výber prameňov a predurčujú im významy (Elton, 1991: 15). Odporúčal historikom nezávislý (ideovo „neutrálny“) postoj, čím sa mala minimalizovať potreba riešiť problém spôsobu, akým historik podáva výsledky svojho výskumu.³ Tento problém je v jeho koncepcii redukovaný len na zdanlivo „neutrálne“ podanie výsledkov výskumu (postupne upresňujúcich jeden obraz minulosti). Eltonovo chápanie histórie nedokáže vysvetliť úlohu a význam teórií (resp. neumožňuje nešpekulatívny výber „správnej“ teórie) v procese vytvárania naratívnych obrazov minulosti. Jeho odporúčania historikom, aby sa vyhýbali teóriám a venovali sa len

² Táto metóda podľa Eltona „*nie je nič viac než uznaným a overeným spôsobom extrahovania z toho, čo zanechala minulosť, t. j. pravdivých faktov a udalostí minulosti, a pokiaľ je to možné, aj ich významu a prepojení, pričom toto všetko je riadené prostredníctvom prvého princípu historického porozumenia, čiže tým, že minulosť musí byť skúmaná z jej vlastnej perspektívy, pre jej vlastný účel, v jej vlastných súvislostiach*“ (Elton, 1967, s. 65).

³ Elton neustále zdôrazňoval, že pri hľadaní pravdy o minulosti historik musí chápať „*fragmentárne a rozdielne dôkazy v kontexte doby ich vzniku, pričom ich interpretovanie nesmie byť ovládnuté túžbou zdôvodniť alebo vysvetliť, či pochopiť prítomnosť (...)* musíme študovať minulosť pre ňu samotnú (for its own sake) a dať sa viesť jej vlastnými ideami a praxou“ (Elton, 1991, s. 65).

profesionálnemu skúmaniu prameňov (ktoré je súčasťou každého dôsledného historického výskumu), neposkytujú presvedčivý návod smerujúci k vytvoreniu nespochybniteľného, s realitou korešpondujúceho modelu historickej reality. Súčasná pluralita historických zobrazení minulosti je v ostrom kontraste s Eltonovým predpokladom o konvergencii rôznych historických obrazov minulosti, o vytváraní jedného a neustále (len) upresňovaného obrazu historickej reality.

S podobnou predstavou o historických prácach ako mapách historickej reality sa stretávame v diele Maurica Mandelbauma. V Mandelbaumovom chápaní histórie sa diferencuje medzi výskumom, ktorý by mal vyúsťovať do „konvergujúcich“ stabilnejších (vzájomne viac „kompatibilných“) predstáv o dejinných štruktúrach v oblasti tzv. *všeobecnej histórie*, a výskumom, ktorého výsledkom sú často vzájomne „nezosúladiateľné“ interpretácie, čo v jeho chápaní patrí do oblasti tzv. *špeciálnej histórie*.⁴ Podobne ako Eltonovo aj Mandelbaumovo chápanie histórie zdôrazňuje presvedčenie o možnosti jednoznačného odhaľovania významov jednotlivých udalostí z prameňov. K jednoznačnejšiemu odhaľovaniu významov prameňov by malo z jeho pohľadu napomáhať najmä odkrývanie vzájomných (kauzálnych) súvislostí medzi udalosťami (Mandelbaum, 1977: 53, 191 – 192). Zároveň predpokladal, že historikmi vymedzované kauzálne vzťahy medzi udalosťami budú vyúsťovať do kryštalizácie jedného „mapujúceho“ obrazu minulosti. Na rozdiel do Eltona si Mandelbaum uvedomoval význam použitia teórie pri výskume a spracovaní (vysvetľovaní) dát. V tejto súvislosti si stanovil (špekulatívny) predpoklad o inklinácii historikov k tzv. stredovej pozícii pri výbere spoločenských teórií (Mandelbaum, 1977: 158). Ak by Mandelbaum „špekulatívne“ neobmedzoval historikov pri výbere spoločenských teórií, a tým aj pri vytváraní odlišujúcich sa obrazov minulosti, tak by sa vytratil význam rozlišovania medzi špekulatívnou a všeobecnou históriou.

Teoretické koncepcie, ktoré zdôvodňujú predstavu o obsahoch historických prác ako mapách historickej reality, neriešia problém formulovania konkrétnejších konštrukčných postupov, ktoré by viedli historikov k vytváraniu vzájomne dopĺňajúcich sa (resp. kompatibilných) zobrazení minulosti. Riešenie tohto problému zahŕňa nielen formulovanie „správnych“ spôsobov, ktoré by viedli k všeobecne akceptovateľnému a jednoznačnému určeniu významov jednotlivých prameňov. Zároveň s riešením tohto problému je späté formulovanie návodu (a postupov) pre proces historikovoho selektovania a zjednocovania rôznych fenoménov a dát, ktorý by automaticky vyúsťoval do vytvárania pochopiteľných a vzájomne komplementárnych (kompatibilných) obrazov zložitej historickej reality.

Od 60. rokov 20. storočia začali teoretici histórie intenzívnejšie skúmať problémy súvisiace s naratívnym približovaním dejín, pričom sa pokúsili detailnejšie analyzovať procesy spojené s tvorbou a povahou (štruktúrou) naratívneho obrazu minulosti. So zdôrazňovaním osobitého konštrukčného charakteru historickej narácie sa stretávame u Louisa O. Minka, ktorý ho spájal s tzv. konfiguratívnym porozumením.⁵ Vzhľadom na zložitý konštrukčný charakter vytvárania historickej narácie upozornil na fakt, že „*príbehy sa nežijú, ale príbehy sa rozprávajú*“, preto-

⁴ Podľa Mandelbauma sa historik pracujúci v oblasti *všeobecnej* histórie venuje skúmaniu spoločnosti a jej inštitúcií s kontinuálnymi spojeniami. Historik pôsobiaci v oblasti tzv. *špeciálnej* histórie (akou sú napr. dejiny francúzskej literatúry) skúma prameňmi nejasne vymedziteľné fenomény (Mandelbaum, 1977: 19).

⁵ Mink navrhoval rozlišovať medzi teoretickým, filozofickým a konfiguratívnym porozumením. Tieto tri typy porozumenia korešpondovali s typmi chápania v prírodných vedách, filozofii a histórii. Konfiguratívny typ porozumenia umožňuje recipientovi historickej narácie videnie „*viacerých obrazov a narážky básne alebo kombinácie vplyvov, motívov, presvedčení a účelov, ktoré vysvetľujú konkrétne konanie*“ (Mink, 1987a: 39).

že „život nemá začiatky a konce; sú v ňom stretnutia, ale začiatok vzťahu patrí príbehu, ktorý neskoršie vyrozprávame, pričom sú v ňom rozchody, ale konečné rozchody sú iba v príbehu“ (Mink, 1987b: 60). Podobne ako Mink aj Arthur Danto poukazoval na konštrukčný charakter historických narácií. V jeho práci *Analytická filozofia histórie* sa stretávame s analýzou vytvárania naratívnych spojení (viet). Tieto naratívne vety spájajú minimálne dve udalosti, pričom spôsob ich podania historikom je viazaný na nejakú (budúcu) perspektívu recipienta (Danto, 2009: 86 – 87). Ak priznáme kľúčovú úlohu perspektíve historika pri akceptácii jeho predstavy o minulosti, objavuje sa problematickosť zdôvodnenia nadčasovej a nespochybňovanej korešpondencie historikového obrazu o diani v minulosti so samotnou historickou skutočnosťou.

S rozpracovanejším konštruktivistickým chápaním procesu tvorby historických narácií sa stretávame v prácach Haydena Whita a Franka Ankersmita. Na rozdiel od tradičného chápania histórie, s ktorým sa spája jednoznačnosť „profesionálneho“ identifikovania významov udalostí, White zdôrazňoval predpoklad neurčitosti významov udalostí. Týmto predpokladom odôvodňoval existujúcu pluralitu historických narácií a ich legitimitu. Podľa neho významy udalostí a finálna podoba deja v historickej narácii súvisia s historikovou voľbou určitých sujetových typov (konštruovanej zápletky), spôsobov argumentácie a ideologickej implikácie (White, 2011: 21 – 52). Podľa Haydena Whita sa s tvorbou historického naratívneho textu viažu rovnaké operácie ako v prípade vytvárania predstavy o deji u románopisca (White, 2009: 137 – 138). V pozadí tohto povrchového štruktúrovania naratívneho obrazu minulosti White naznačoval význam formujúceho hlbinného trópu (White, 2011: 52 – 61). Historické narácie podobne ako iné spôsoby naratívneho predstavenia minulosti sú z jeho pohľadu nevyhnutne skresľované historikovým jazykom, ktorý je metaforický a nasycovaný ideológiami. Keďže významy a formy historických narácií nie sú vlastné historickým udalostiam (objavovaným dátam), potom historik naratívny obraz minulosti môže byť prispôbovaný kultúre recipientov (White, 2009: 138). Historici svojím rôznym nahliadaním na pramenný materiál a približovaním poznania o minulosti vytvárajú spektrum (pluralitu) odlišných naratívnych obrazov. Legitimizovanie dôveryhodnosti určitého obrazu v spoločnosti sa nespája len s odkrývaním faktov a štruktúr na základe „nestranného výskumu“, ale aj s historikovou zručnosťou zosúladať vlastnú predstavu o vývoji s očakávaniami a záujmami komunity recipientov. V dôsledku Whitovej predstavy o vytváraní rôznych podôb dejinných udalostí sa objavuje problém nielen selekcie „najdôveryhodnejšieho“ obrazu minulosti, ale aj samotného postavenia historického diskurzu v rámci iných diskurzov, ktoré informujú o dejinách.

Na problematickosť konštrukčného charakteru vytvárania naratívneho obrazu minulosti upozorňoval aj Frank Ankersmit. V súvislosti s usporiadaním viet v historickej narácii (reprezentácii) pripomínal rozhodujúci význam tzv. naratívnych substancií (metaforickej povahy), ktoré naznačovali perspektívu zobrazovanej minulosti (Ankersmit, 1983: 97 – 100). Na rozdiel od Whita odmietal Ankersmit úvahy o typologicky obmedzených spôsoboch konceptualizovania (vytvárania) podôb minulosti. Ankersmit zdôrazňoval absenciu tzv. prekladových pravidiel, ktoré by sa mohli prirovnávať k prekladovým pravidlám známym napr. z prenosu obrazu pomocou zrkadiel (Ankersmit, 1983: 84 – 86). Podľa neho možno hovoriť o overovaní pravdivosti jednotlivých viet v textoch historikov. Na rozdiel od určovania pravdivosti jednotlivých viet v historickej narácii navrhol uvažovať o naratívnych celkoch len ako o viac alebo menej subjektívnych (Ankersmit, 1983: 77). Dôveryhodnosť historických narácií by sa podľa neho mala posudzovať na základe ich dosahu pri osvetľovaní minulosti. Pre konštruktivistov (H. Whita, F. Ankersmita) je proces upresňovania alebo prepisovania (rozvíjania) obrazu minulosti skôr prirodzeným pro-

cesom neustáleho vznikania nových (alebo upravovaných) historických zobrazení. Vytváranie nových historických naratívnych priblížení minulosti prehľbuje široké spektrum možných podôb minulosti, pričom často sa „staršie“ nahradzuje novším a „módnejším“. Predpokladom procesu „prepísovania minulosti“ je existencia rôznych interpretácií (zvýznamňovaní) dostupných prameňov a ich následných spracovávaní do odlišujúcich sa naratívnych celkov. Tieto konštrukčné postupy sú viazané na historikovu nevyhnutnú selekciu relevantných dát a domýšľanie súvislosti z určitých perspektív. Každý naratívny obraz minulosti ako konzistentný celok s určitou perspektívou sa stáva predmetom kritiky a pochybností recipujúcich historikov. Miera akceptácie určitého historického zobrazenia minulosti v historickej komunite často súvisí s mierou stotožnenia sa s historikovou perspektívou a jeho hodnotovou orientáciou.

Vzájomnú súvislosť medzi spôsobmi, ako historici konceptualizujú súbory dostupných dát do ucelených naratívnych spodobnení minulosti, podrobnejšie analyzoval Jerzy Topolski. Z jeho pohľadu sa štruktúra historickej narácie skladala z povrchových vrstiev – *informačnej a rétorickej* (spojenej s prostriedkami historikovho presvedčania). Riadiacu úlohu pri týchto dvoch povrchových vrstvách ako štruktúry narácie pripisoval skrytej (hlbinnej) *ideologicko-teoretickej vrstve* (subštruktúre) (Topolski, 1998: 107 – 113, 348). Pod teoretickou subštruktúrou chápal „*všetko, čo umožňuje historikovi tvorenie naratívnych celkov zo získaných informačných zdrojov (...) môže to teda byť predovšetkým to, ako chápe svet a človeka (vízia sveta a človeka), celá jeho veda (s ohromnou zásobou základných a iných mýtov), celá zásoba (predovšetkým živých) metafor, ktoré spolutvoria víziu skutočnosti*“ (Topolski, 1998: 369). Topolski spájal ideológiu s rytmom života spoločnosti, pričom táto sa mala obsahovo viazať na identifikáciu s národom, náboženstvom alebo určitou skupinou. Okrem politických typológií univerzálnych ideológií (nacionalizmus, kresťanstvo, liberalizmus) navrhoval Topolski uvažovať aj o troch typoch ideológií, ktoré sú spojené s profesiou historika.⁶

V súvislosti s týmito koncepciami je zrejmé, že trvalé „vyrovnanie“ sa s minulosťou je viazané skôr na stratu akéhokoľvek významu udalostí v dlhodobejšom časovom horizonte pre historikových súčasníkov. V prípade trvalejšieho záujmu spoločnosti o vybrané dejinné udalosti sú vyzývaní historici k „odkrytiu neskreslených dejín“. Pri týchto výzvach je zrejmé, že trvalejšia akceptácia určitého naratívneho historického priblíženia kľúčových (problémových) dejinných udalostí je viazaná na jeho ideovú („ideologickú“) príbuznosť s hodnotovou orientáciou recipujúcej komunity. Samotná historická realita a z nej dostupné fragmentárne pramenné materiály „nekladú odpor“ historikom pri vytváraní rôznych historických interpretácií. Najmä pri konceptualizácii a syntetizovaní získaných poznatkov z výskumu sa pred historikom neustále otvára priestor na tvorbu jedinečného obrazu minulosti. Historikovo obraz minulosti sa môže prekryvať s doteraz dominantne akceptovateľnými obrazmi alebo ich v niektorých aspektoch dopĺňať v rámci akceptovateľných predstáv o dejinách v určitej komunite recipientov. Nemožno vylúčiť ani možnosť, že novšia historická práca sa stáva dominantnou a „nahradza“ popularitu a autoritu starších historických prác. V takom prípade sa táto historická práca stáva prirodzeným cieľom

⁶ Zatiaľ čo prvý typ ideológie viazanej na historika ako na člena spoločenstva chápal ako vonkajšiu formu, druhý typ ideológie historika, spájaný s ním ako individuom zameriavajúcim sa na dosahovanie vedeckých cieľov, považoval Topolski za vnútornú ideologickú formu. Podobne ako vnútornú formu ideológie chápal Topolski aj tretí typ ideológie historika, ktorý bol spojený s jeho členstvom v profesionálnej skupine bádateľov o minulosti. Táto tretia vnútorná forma mala predstavovať podľa Topolského blokádu pred nadmerným vplyvom vonkajšej ideológie (Topolski, 1998: 372).

kritiky historikov zastávajúcich iné pohľady a ideové predstavy o dejinnom vývoji. Zároveň sa jej obraz minulosti ocitá v „konkurencii“ neustále vznikajúcich novších obrazov dejín.

S prirodzenými ideovými posunmi v rámci kultúrneho vývoja spoločnosti súvisí nahradzovanie „dominujúcich“ historických zobrazení inými zobrazeniami. Samotný charakter historikovej práce, ktorej naratívna podoba spája poznanie o minulosti so súčasnou perspektívou recipientov, má nevyhnutne dobovú (dočasnú) platnosť. Na jednej strane previazanosť historického výskumu s historikovou dobovou perspektívou oslabuje legitimitu postavenia historickej práce, ktorá je kľúčovým pilierom akéhokoľvek vyrovnávania sa s minulosťou. Na druhej strane neustále spochybňovanie správnosti vzťahu medzi historickým výskumom a perspektívou vytvára priestor na koncipovanie nových obrazov historickej reality. Domnievame sa, že práve historici, ktorí si uvedomujú konštrukčné aspekty svojej práce, dokážu „úspešnejšie“ zladovať tušené smerovanie spoločenského (ideového) vývoja s poznaním skúmanej reality v ich obrazoch minulosti. V takom prípade možno predpokladať, že ich obrazy minulosti by sa mohli stať aktuálnymi pre ich recipientov a trvalými výzvami pre historikov.

Literatúra

- ANKERSMIT, F. (1983): *Narrative Logic. A semantic Analysis of the Historian`s Language*. The Hague : Martinus Nijhoff Philosophy Library.
- DANTO, A. C. (2009): Naratívne vety. In: *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín*. Ed. R. Kožiak, J. Šuch, E. Zeleňák. Bratislava : Chronos, 2009, s. 98 – 133.
- ELTON, G. R. (1967): *The Practice of History*. Sydney : University Press.
- ELTON, G. R. (1991): *Return to Essentials*. Cambridge : Cambridge University Press.
- MANDELBAUM, M. (1977): *The Anatomy of Historical Knowledge*. Baltimore : The John Hopkins University Press.
- MINK, L. O. (1987a): Modes of Comprehension and the Unity of Knowledge. In: *Historical Understanding*. B. Fay, E. Golob, R. T. Vann (Eds), Ithaca : Cornell University Press, s. 35 – 41.
- MINK, L. O. (1987b): History and Fiction as Modes of Comprehension. In: *Historical Understanding*. Ed.: B. Fay, E. Golob, R. T. Vann. Ithaca : Cornell University Press, s. 42 – 60.
- RŮSEN, J. (2005): *History: narration – interpretation – orientation*. New York : Berghahn Books.
- TOPOLSKI, J. (1998): *Jak się pisze i rozumie historię*. Warszawa : Oficyna Wydawnicza RYTM.
- WHITE, H. (2011): *Metahistorie*. Brno : Host.
- WHITE, H. (2009): Historický text ako literárny artefakt. In: *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín*. Ed. R. Kožiak, J. Šuch, E. Zeleňák. Bratislava : Chronos, 2009, s. 134 – 153.

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu č. VEGA PINOME č. 1/0519/14 Problém interpretácie - ontologické, metodologické a epistemologické aspekty.